

Н.О. Курносова,

кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний технологічний університет);

Р.В. Курносова,

кандидат філологічних наук, доцент
(Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА УНІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розглядаються основні проблеми термінології: її упорядкування, стандартизація та уніфікація.

Інформаційні потреби сучасного суспільства вимагають ефективного забезпечення упорядкованої інформації, в першу чергу термінології у широкому змісті цього поняття, усіх соціальних сфер – управління, виробництва, науки, техніки. Сьогодні у рамках інформаційного вибуху спостерігається масове створення нових термінів і терміносистем. Темпи і масштаби цього процесу дозволяють назвати його "термінологічним вибухом". Причиною цього став прискорений розвиток науки і техніки, поширення нового знання, що призводить до перегляду сформованих і формування нових понять та концептуальних систем із побудовою відповідних найменувань у мові.

Термінологічний вибух істотно ускладнив проблеми комунікацій у науці та техніці, в управлінні. Так, у рамках одномовного соціуму спостерігається використання тих самих термінів у різних галузях науки і техніки, у багатомовному соціумі набуває особливої актуальності проблема перекладу термінів в умовах термінології, що швидко змінюється та зростає за обсягом.

Якість термінологічного забезпечення залежить від вирішення актуальних проблем термінології, в першу чергу проблеми її впорядкування, стандартизації та уніфікації.

Під упорядкуванням розуміється спільна робота відповідних фахівців, логіків і лінгвістів, спрямована на якнайповнішу відповідність термінів тим поняттям, які вони позначають, на уточнення визначень цих понять, їхньої ієрархії та на удосконалення засобів мовного вираження.

Термінологічна робота в цьому напрямку ведеться тоді, якщо у певній галузі науки або техніки в певній мові є термінологія, що відповідає сучасному рівню розвитку цієї галузі. Фахівцям у цьому випадку відомі як сучасні науково-технічні поняття, так і терміни національною мовою. Завданням є критичний перегляд стану термінології.

Упорядкування термінології складається з двох основних етапів: а) сукупність заходів, спрямованих на аналіз, виявлення та фіксацію необхідних понять; б) аналіз, оцінка і вибір рекомендованих термінів.

Необхідність першого етапу виникає тому, що науково-технічні поняття, якими користуються фахівці, не завжди виявлені, і саме нечіткість їх змісту, обсягу і меж часто виявляється головною причиною, що змушує проводити термінологічну роботу. Поняття вважається виявленим тоді, коли відомий не тільки його термін, але й синоніми (якщо вони є), а також коли встановлені межі поняття, перераховані його існуючі ознаки і поняття зафіксовані у вигляді визначення. Проведення цього етапу роботи ґрунтується на елементах формальної логіки, накопиченому досвіді з упорядкування термінології, але не розглядаються ті властивості термінів, що мають мовну природу. Спроби впорядкування термінів без попереднього аналізу понять, які ними виражаються, не дають результатів, тому такий етап необхідний при всіх напрямках термінологічної роботи.

На другому етапі упорядкування виявляються різні типи термінів з погляду лексикології та словотворення і їхні основні властивості, істотні при термінологічній роботі (тенденція до однозначності, точність семантики, стилістична нейтральність та відсутність експресивності, нормативність, наявність дефініції, системність). При цьому лінгвістами виробляються критерії для оцінки наявних термінів і добору тих, що задовольняють установлені вимоги до терміна як такого (стислість, однозначність, систематичність тощо), а також нових термінів. Якщо це необхідно, за визначеними моделями утворюються нові терміни.

У результаті впорядкування термінології зазвичай з'являється збірник рекомендованих термінів. Основні особливості збірника полягають у тому, що в ньому подана система понять з упорядкованою термінологією, виявлені та зафіксовані охоплені поняття та запропоновані обґрунтовані рекомендації щодо застосування наявних термінів. Завдяки цим особливостям збірник істотно відрізняється від інших видів лексикографічних робіт.

Робота з упорядкування національної термінології ведеться у всіх галузях з розвинутою наукою та технікою й узагальнюється у вигляді стандартів та інших рекомендованих документів.

Під стандартизацією розуміється закріплення (установлення) якоїсь однієї форми термінологічної одиниці за визначеним поняттям і закріплення його в спеціальних (у тому числі й державних) документах. Переваги стандартизації науково-технічної термінології перед іншими формами упорядкування термінології: плановий системний характер робіт із державної стандартизації науково-технічних термінів, єдина методологія підготовки термінологічних стандартів, їх планове впровадження, обов'язковість застосування та перегляд.

Міжнародним органом, що координує та спрямовує роботу із стандартизації в усьому світі, є міжнародна організація із стандартизації (ІСО). Основну термінологічну роботу проводить Технічний комітет № 37 "Термінологія, принципи і координація". Стандартизація термінів проводиться національними комітетами для своїх

мов. Уже є понад 8 тис. стандартів у 59 країнах 32 мовами. Надалі передбачається об'єднати всі термінології, розроблені в окремих комітетах ІСО, у єдиному технічному словнику.

Широкий розмах термінологічних робіт в усьому світі, поява значної кількості термінологічних стандартів, рекомендацій, словників, довідників викликали необхідність створення спеціального міжнародного центру з термінології. Міжнародний інформаційний центр з термінології (ИНФОТЕРМ) був створений у 1971 р. під егідою ЮНЕСКО. Однією з основних задач є створення Міжнародної інформаційної мережі з термінології – системи ТЕРМНЕТ.

З 30-х рр. успішно велася робота із стандартизації науково-технічної термінології в СРСР. Необхідність встановлення єдиної однозначної науково-технічної термінології була викликана стрімким розвитком науково-технічного прогресу, подальшим удосконаленням управління народним господарством шляхом створення та впровадження автоматизованих систем управління, а також політикою міжнародного співробітництва, розширення міжнародних науково-технічних і економічних зв'язків. Обов'язки головної організації із стандартизації термінології в країні були покладені на ВНІКІ Держстандарту, в галузях — на головні організації, відповідальні за термінологічну роботу в галузях (ГОС із термінології). Так, були розроблені понад 100 термінологічних стандартів на термінологію машинобудування, понад 50 термінологічних стандартів з електротехніки, стандарти на термінологію обчислювальних машин, їхнього програмного забезпечення, автоматизованих систем керування, автоматизованої обробки та організації даних, єдиної автоматизованої системи зв'язку, захисту навколишнього середовища та інші.

Робота із стандартизації та систематизації термінології не втрачає своєї актуальності у сучасній Україні. Значну роль у цьому процесі відіграють термінологічні словники, які не лише відбивають стан розвитку тієї чи іншої терміносистеми, а й є своєрідними пропагандистами нормативної, удосконаленої, упорядкованої та уніфікованої термінології як вихідної мови, так і мови перекладу.

У зв'язку із впровадженням у життя закону про мову в Україні виникла потреба створення на державному рівні програми з удосконалення термінологічних словників з різних галузей науки і техніки. Вирішення цієї задачі ускладнюється тим, що ми не маємо своїх українських стандартів, так званих ДЕСТів. Існують лише ДЕСТи російською мовою, а для міжнародних стандартів основною є англійська мова. У зв'язку з цим вихідною мовою при утворенні термінологічних словників є російська або англійська. Таким чином, перед авторами двочи тримовних словників стоїть завдання: виходячи з існуючих стандартів, знайти найбільш вдалий відповідник українською мовою, який би найбільше точно передав основне значення поняття. Наприклад, до терміна *суммирование* пропонується не *сумування*, а *підсумовування*; *совпадение* – не *співпадання*, а *збіг*; *скажность* – не *шпаристість*, *шпаруватість*, а *щільність*.

Як приклад створення словників цього типу (дво- чи тримовних) можна навести роботу з укладання термінологічного словника з радіотехніки і радіоелектроніки на радіотехнічному факультеті Львівського політехнічного інституту в співавторстві з філологами. Вона проводиться на трьох рівнях: перший рівень – російсько-український словник-мінімум з радіотехніки (близько 1,5 тис. термінів); українсько-російський словник-мінімум з цифрової та мікропроцесорної техніки (близько 1 тис. термінів); другий рівень – російсько-український термінологічний словник з радіоелектроніки (близько 10 тис. термінів); третій рівень – російсько-український англійський термінологічний словник з радіоелектроніки (близько 25 тис. термінів).

Важливу роль на сучасному етапі становлення української термінології відіграють багатомовні тлумачні галузеві словники. Прикладом успішної роботи українських філологів у цьому напрямку є "П'ятимовний тлумачний словник з інформатики", надрукований у 1995 р. У таких словниках термін порівнюється із термінами-відповідниками в інших мовах (англійська, німецька, російська, французька), які особливо поширені сьогодні в науковому світі. Для перекладу вибирається термін із мови, де він найраціональніше сконструйований. При цьому досягається максимальна відповідність терміна дефініції, що зумовлює його вмотивованість. Тому такі словники можуть стати основою для укладання стандартів на терміни у відповідних галузях. Такий словник є одночасно перекладним для будь-якої і на будь-яку з використаних у ньому мов, що є надто важливим для фахівців, які безпосередньо працюють з іноземними джерелами, що є актуальним на сучасному етапі інтеграції України у світову науку.

Основною метою стандартизації науково-технічної термінології в Україні є встановлення однозначної та не суперечливої термінології у всіх видах документації та літератури, створення умов для ідентифікації в мові міжнародних стандартів, забезпечення взаєморозуміння між фахівцями. У зв'язку з цим особливого значення на сучасному етапі розвитку української термінології набуває робота з уніфікації (інтернаціоналізації), зміст якої полягає в досягненні співвіднесення наукових і технічних понять, виражених термінами різних національних мов. При цьому тільки участь лінгвістів, які володіють декількома мовами і необхідними навичками, може забезпечити відповідність терміна встановленим міжнародним нормам.

Міжнародний аспект термінологічної роботи полягає, насамперед, в уніфікації понять, побудові єдиних для різних країн раціональних класифікацій та виробленні взаємозалежних визначень, понять. Іншими словами, головним завданням сучасної міжнародної термінологічної роботи є встановлення єдиних погоджених понять, кожне з яких виражається своїм національним за формою терміном.

Насамперед потрібно уніфікувати поняття. Як відомо, завдяки широкому використанню греко-латинських елементів у термінологіях різними мовами, а також широкому запозиченню термінів інших мов нерідко зустрі-

чаються в різних мовах терміни, написання яких однакове або аналогічне, хоча вони виражають різні поняття. Тому особливо важливо уніфікувати значення тих термінів, зовнішня або внутрішня форма яких тотожна або подібна у порівнюваних мовах (псевдоінтернаціональні терміни). Наприклад, французьке слово *machine-outil* (верстат для різання та обробки будь-яких матеріалів) і англійське *machine-tool* (металообробний верстат); англійське *control* (керування в автоматичності) і українське *контроль*. Найкращим шляхом вирішення проблеми є встановлення уніфікованих систем понять. Введення міжнародної форми типу *metre* не дало б ніяких переваг до того часу, поки відповідна одиниця довжини не була б стандартизована на міжнародній основі. Як ще один приклад можна навести найменування кольорів у різних мовах. Очевидно, що для деяких із них у тих або інших мовах відсутні точні еквіваленти. Причиною є неоднакове членування спектра в різних мовах.

Поряд із цим робляться також спроби уніфікувати терміни. Дуже зручно, якщо не тільки поняття двома мовами, але й терміни відповідають один одному (наприклад, за відображеними ознаками, за звуковим складом термінів, написанням тощо). Одночасно дуже бажана уніфікація фонеморфологічних (графічних) оболонок і/або мотивування термінів. Терміни, що за своєю суттю є формами втілення спеціальних понять, що уточнюються за домовленістю професіоналів, незмінно прагнуть до повної інтернаціональності. Міжнародна близькість термінів більш характерна для найновіших галузей науки і техніки (типу кібернетики, ядерної фізики, обчислювальної техніки, космонавтики), поняття та терміни яких поширюються у багатьох країнах майже одночасно. Але складніше становище у старих галузях, особливо в гуманітарних науках із їхньою традиційною прибілизністю та недостатньою міжнародною координацією термінів і понять (російське слово *фраза*, французьке *phrase* "граматичне речення", англійське *phrase* "словосполучення"). Уніфікація (інтернаціоналізація) стосується п'ятих елементів у термінологіях: 1) понять та систем понять; 2) опису понять, тобто дефініцій та ілюстрацій; 3) зовнішньої форми термінів, особливо письмової; 4) внутрішньої форми, тобто буквального значення складних термінів і термінів, побудованих на переносі значення; 5) системи запису термінів, тобто типів писемностей.

Таким чином, при міжнародній термінологічній роботі виявляється необхідним порівнювання вже сформованих понять та встановлення еквівалентності наявних національних термінів, які рекомендується застосовувати для наявних понять. Необхідною умовою успішного завершення уніфікації є попереднє проведення упорядкування національної термінології в певній галузі науки або техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вюстер Е. Международная стандартизация языка в технике. – Л.–М.: Стандартгиз, 1935. – 302 с.
2. Іваницький Р.В. Лексикографічні аспекти нормалізації термінів: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 1995. – 20 с.
3. Іваницький Р.В., Кияк Т.Р. П'ятимовний тлумачний словник з інформатики. – Київ, 1995. – 372 с.
4. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / Под общей ред. В.В. Акуленко. – Х.: Вища школа, 1980. – 206 с.
5. Кочан І.М., Рицар Б.Є. Проблема національної технічної термінології і лексикографічна практика // Теорія та прагматика термінологічної лексики: Тези доп. – К., 1991. – С. 49-50.
6. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / АН СССР. Ком. научно-техн. терминологии. – М.: Наука, 1979. – 121 с.
7. Крыжановская А.В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К.: Наукова думка, 1987. – 163 с.
8. Лотте Дм.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
9. Терминология и норма. О языке терминологических стандартов. – М.: Наука, 1972. – 119 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Курносова Н. А., Курносова Р.В. Проблемы стандартизации и унификации научно-технической терминологии.

Рассмотрены проблемы стандартизации и унификации научно-технической терминологии.

Kurnosova N.O., Kurnosova R.V. Scientific technical terminology: problems of its standartization and unification.

The problems of standartization and unification of scientific technical terminology are considered.